

Др Наташа Гавриловић

ЈОШ ПОНЕШТО О АНДРИЋЕВОМ ПРЕВОДУ ГВИЧАРДИНИЈЕВИХ *НАПОМЕНА*

Анализа Андрићевог превода *Напомена* Франческа Гвичардинија указује на Андрићево дубоко промишљање језика, стила, као и филозофско-етичког система ове фрагментарне прозе. Овај рад усредсређује се превасходно на једну стилему својствену Гвичардинијевој прози – синонимне парове; њиховим испитивањем уочавамо да Андрић препознаје филозофску вредност коју у систему *Напомена* имају, те их не само верно преводи, већ и ствара тамо где их у изворном тексту нема. Како је ова стилема обележје и Андрићевих *Знакова њоред њуџа*, остаје могућност да аутор језик, стил и форму своје кратке прозе промишља управо у периоду превода *Напомена*.

Кључне речи: Иво Андрић, Франческо Гвичардини, *Напомене*, синонимни парови, отворени филозофско-моралистички систем.

Недовршени превод *Напомена* Иве Андрића, заједно с белешкама и целокупним припремним материјалом, тек је постхумно објавио професор Никша Стипчевић 1975. године. Више је разлога Андрићеве одлуке да свој превод не објави. С једне стране, чини се да преводилац није задовољан резултатом свог рада, те сматра превод непотпуним, с одвећ сведеном сликом једног од највећих мислилаца XVI века на Апенинском полуострву. Други разлог произлази из првог. Наиме, како и сам аутор објашњава одговарајући на питања пријатеља и издавача, српскохрватском издању недостаје богат и потпун предговор који би читаоцу представио комплексну фигуру интелектуалца какав је Гвичардини, као и контекст Италије периода у којему његова фрагментарна проза настаје. Не само да му Српска књижевна задруга предлаже да превод објави, већ постоје и неколика писма у којима се пројекат помиње. У писму од 20. априла 1958. године, Мирко Деановић, загребачки професор, пише Андрићу:

Ne znam šta je s Vašim prijevodom Guicciardinija. Možda bi Jaroslav Šidak mogao napisati predgovor kakav želite.

Писмом од 4. маја исте године Андрић одговара:

Što se tiče mog preвода Guicciardinija, mogao bih o tome porazgovarati sa Vama i g. Šidakom prilikom moga prvog narednog dolaska u Zagreb.

Десет година касније, у писму које из Сарајева шаље 20. септембра 1968. године Вјекослав Лисе пита Андрића:

Izvinjavam se što se obraćam izravno na Vas za podatke gdje je i kada objavljen Vaš prevod Guicciardinija.

Пет дана касније, Андрић из Београда одговара:

Moj prevod Guicciardinijevog spisa Ricordi nije nikad objavljen. Tu sam knjižicu preveo za vreme rata, u Beogradu, po originalu koji mi je dao prof. Škerlj. Nameravao sam, posle rata, da taj prevod objavim u nekom našem časopisu, ali sa dobrim i iscrpnim predgovorom nekog našeg sociologa ili istoričara. Takav se predgovor nije našao, a ja ga nisam naročito revnosno ni tražio, i tako je stvar ostala do dana današnjeg“ (СТИПЧЕВИЋ 1975: 197).¹

Како преписка посредно показује, за Андрића се у додиру – посредном и непосредном – са италијанском књижевно-културном и историјском традицијом Апенинског полуострва (кроз разнородна читања италијанских аутора² и дипломатска путовања³), преводилачки рад издваја као најближи сусрет и сучељавање два језичко-мисаона система који оставља трага и на језичко-стилском плану у стваралаштву самог Андрића, на шта ћемо даље у раду такође указати. Управо из тог разлога одабир *Најомена*, према нашем мишљењу, показатељ је нарочите блискости мисли и идеја двојице аутора, а превод и преводилачки одабири одраз су дубине Андрићевог разумевања Гвичардинијевог филозофско-моралистичког система који *Најомене* оспољавају.⁴

Филолошка историја редакција *Најомена* је крајње сложена и њоме су се кроз векове бавили многобројни филолози и историчари италијанске књижевности, међу којима се издвајају Микеле Барби, Марио Фубини, Ра-

¹ На кључну студију проф. Стипчевића за разумевање двојице аутора, *Андрићев Гвичардини*, упућујемо и за сва подробнија објашњења гледе Андрићевог превода и припремног рада, будући да их у овом раду, ограничени његовом дужином, изостављамо.

² Микеланђело Буонароти, Николо Макијавели, Пјетро Аретино, Алесандро Манцони, Ђакомо Леопарди, Итало Звево само су нека од имена италијанске књижевности која је Андрић врло добро познавао.

³ Поглавито путовања у Трст и Рим, али и путовање у Напуљ, као и у градове Тоскане.

⁴ Ово није једини Андрићев превод с италијанског језика. Аутор с италијанског преводи и четири песме: у листу *Мусао* 1933. године преводи три старе љубавне песме, од којих је једна непознатог аутора XIV века, друга јесте песма Јакопа Санацара (Jacopo Sanazaro, 1456–1530), а трећа аутора по имену Сенучо дел Бене (Senuccio del Bene, око 1275–1349) (Јуришић 1981: 691).

фаеле Спонгано.⁵ Текст *Найомена* у свом развојном путу броји две свеске из 1512. године (*quaderno 1* и *quaderno 2*), као и три редакције: изгубљену, А редакцију која настаје пре 1525. године, Б редакцију из 1528. и коначну, Ц редакцију из 1530. године. Коначна редакција броји 221 напомену,⁶ а нарочито су значајне промене које Гвичардини уноси од прве до последње верзије. Наиме, не само да аутор уноси потпуно нове фрагменте, већ мења место и језичко-стилски усавршава оне већ постојеће, што првенствено указује на два Гвичардинијева принципа. С једне стране, мењање места фрагментима и утврђивање њиховог коначног распореда унутар целине показује да су *Найомене* дефинитивно замишљене као књига, органска целина која тек као таква може добити свој пуни значај. С друге стране, природа језичко-стилских промена открива ауторов примарни критеријум у писању кратке прозе – критеријум јасноће кроз коју се оспољава комплексна мисао. Андрић се при превођењу, пак, користи издањем из 1926. године, које је приредио Адолфо Фађи (Adolfo Faggi)⁷ према издању Ђузепеа Канестринија (Giuseppe Canestrini), а које обилује непрецизностима и филолошким пропустима, не следећи ни хронологију коју Гвичардини успоставља у трећој и коначној редакцији, јер Фађијево издање броји 403 напомене, спајајући другу и трећу редакцију. И сам преводилац то примећује, те спонтано бира да не преведе оне напомене за које му се чини да су сличне или се понављају. На тај начин, иако не познаје коначну и довршену структуру сачињену од 221 фрагмента чији је положај јасно одређен у Гвичардинијевој целини, Андрић ипак својим одабирима напомена које ће превести наслућује систем, а одређена преводилачка решења јасно указују да дефинитивно спознаје и значај језичко-стилске структуре у остваривању и разумевању тог истог система и оспољавању Гвичардинијево мисли. У преводилачким промишљањима и решењима као можда најилустративнији за потпуно Андрићево разумевање фрагмената издвајају се поглавито одређени стилски аспекти,

⁵ Ево неких од кључних наслова за филолошку историју и издања *Найомена*: Barbi, Michele. Per una compiuta edizione dei «Ricordi politici e civili» del Guicciardini. Michele Barbi (yp.). *La nuova filologia e l'edizione dei nostri scrittori da Dante al Manzoni*. Firenze: Sansoni, 1938, 126-160; Scarano, Emanuele. Le redazioni dei «Ricordi». Emanuele Scarano (yp.). *La ragione e le cose: tre studi su Guicciardini*. Pisa: ETS, 1980, 89-178; Fubini, Mario. Le quattro redazioni dei Ricordi del Guicciardini: contributo allo studio della formazione del linguaggio e dello stile guicciardiniano. (yp.). *Studi sulla letteratura del Rinascimento*. Firenze: La Nuova Italia, 1971, 126-177; Spongano, Raffaele. I «Ricordi» del Guicciardini. *L'approdo – rivista trimestrale di lettere ed arti* gennaio-marzo (1952): 12-14; Zanato, Tiziano. Qualche messa a punto dei «Ricordi» guicciardiniani. *Giornale storico della letteratura italiana* CLXXXVI (2009): 352-429.

⁶ Прво критичко издање приређује 1933. године Роберто Палмароки (Roberto Palmascchi) и у њему утврђује и коначну, трећу редакцију с 221 напоменом. Оно је и данас основа свих потоњих издања, од којих је најзначајније и најподробније оно које је 1951. приредио Рафаеле Спонгано.

⁷ Guicciardini, Francesco. *Ricordi politici e civili*. Introduzione e note di Adolfo Faggi. Collezione di classici italiani, vol. XXXI. Torino: UTET, 1926.

синонимни парови и с њима уско повезан хендијадион, стилеме својствене италијанској писаној, најпре књижевној традицији, а које у одређеној врсти прозе добијају и изузетно значајну семантичку, мисаоно-синтаксичку вредност. Из тог разлога ћемо се њиховим испитивањем у анализи Андрићевог превода највећим делом и бавити.

Наиме, за филозофско-етички систем и идеју *Найомена* кључни су управо на једној страни форма, а на другој језичко-стилско устројство прозе.⁸ Нелинеарни систем који се остварује кроз разуђену, фрагментарну структуру међусобно повезаних напомена (неретко и експлицитно, путем деиксе) одраз је саме идеје дела. Управо нарушеном линеарношћу и кроз самосталност фрагмената аутор указује на немогућност постојања било каквих једнозначних одговора и истина, већ да је једино што може понудити непотпуна слика потекла из проживљеног искуства уздигнутог на ниво мисли. Ту оспољену мисао непрекидно нарушавају изузеци од сваке тврдње, који су, чини се, и једино правило у слици света коју Гвичардини нуди. У таквом отвореном систему суштинска ће бити улога читаоца, последње и најважније тачке у херменеутичком кругу *Найомена*. Овакву дијалектичку мисао мора да подржи и језичко-стилска структура, а у случају ове прозе кључну вредност, и језичку и семантичку, има синтаксичко устројство фрагмената. Језик и стил *Найомена* јесу, како их одређује Марио Фубини, „тријумф разборитости” (Fubini 1998: 1306), а разборитост и јасноћа су и главни критеријуми којима се Гвичардини у писању води. Таква је, стога, и синтакса *Найомена*, којој је аутор доследан и у осталим својим делима. Кратком прозом дефинитивно преовлађује хипотакса која често сеже даље и од трећег степена зависности. Синтаксичка сложеност само је одраз сложене мисли, флуидне и проблематизоване мноштвом изузетака који онемогућују једнозначност тврдње, у типичној структури напомена: тврдња/правило – изузетак од правила – закључак. Кроз такву сложеност се у синтези кратких фрагмената сачињених од малог броја реченица⁹ остварује и анализа сваке појединачне мисли. Ево тек једног примера, напомене број 6:

È grande errore parlare delle cose del mondo indistintamente e assolutamente, e, per dire così, per regola; perché quasi tutte hanno distinzione e

⁸ Иако су деценије у којима Гвичардини ствара уједно деценије најинтензивнијих расправа о језику међу интелектуалцима и хуманистима XV и XVI века и трагања за моделима књижевног пучког језика, Фирентинац се теоријски не укључује у ове расправе и „победничку” тезу Пјетра Бемба, што за језичко-стилске моделе поставља Петрарку за поезију и Бокача за прозу, прихвата у оној мери у којој она одговара његовим властитим критеријумима. Његово експериментисање не састоји се у типично хуманистичком трагању за моделима, трагом начела *imitatio/aemulatio*, већ у експериментисању границама и могућностима пучког да изнесе овакав филозофски дискурс. Такво експериментисање одвија се најпре на синтаксичком и лексичком плану.

⁹ Треба истаћи да у *Найоменама* нема простих реченица, а од 221 напомене чак се 92 састоје од једне једине сложене реченице.

eccezione per la varietà delle circostanze, in le quali non si possono fermare con una medesima misura: e queste distinzioni ed eccezioni non si trovano scritte in su' libri, ma bisogna lo insegnì la discrezione.¹⁰

У Андрићевом преводу она гласи:

Posve je pogrešno govoriti o stvarima u svetu apsolutno, ne praveći razlike i, takoreći, svodeći sve na jedno pravilo; jer u svima stvarima postoje razlike i izuzetci zbog raznoličnosti u okolnostima u kojima se ne mogu meriti istom merom; a te razlike i izuzetci nisu zapisani nigde u knjigama i samo naša razboritost može nas naučiti da ih raspoznamo.

Ово је уједно и један од кључних фрагмената за разумевање идеје *Напомена*, а парадигматичан је и за језичко-стилски план Гвичардинијеве кратке прозе. У напомени се издваја сложена синтаксичка структура: главној реченици следи зависна субјекатска реченица првог степена, праћена уметнутом зависном реченицом, након чега следи узрочна реченица другог степена зависности, а потом односна реченица трећег степена; фрагмент се завршава двома независним реченицама у супротном односу и субјекатском зависном реченицом првог степена зависности. На плану садржаја наилазимо на поменути структуру већине фрагмената: тврдња – објашњење – закључак, овога пута без изузетака од правила, али уз његово истакнуто лексичко присуство, чак и у виду синонимног пара (*indistintamente, distinzione e eccezione, distinzioni ed eccezioni*) које аутор истиче као свеprisутне и кључне у разумевању „ствари у свету”.

Поред хипотаксе, још једно стилско својство издваја се у Гвичардинијевој прози са истоветном функцијом да проблематизује, понуди синтезу и уједно разложи одређене појмове. Реч је овога пута о стилема синонимних парова (ит. *dittologie*). Ова стилема није нарочито обележје српскохрватске књижевности,¹¹ док је један од сталних елемената италијанске, превасходно лирске, књижевне традиције. Синонимни парови доминантна су стилема¹²

¹⁰ Наведена верзија напомене припада Фађијевом издању, којим се служи Андрић. У коначној редакцији и варијанти коју успоставља Спонгано напомена гласи: „È grande errore parlare delle cose del mondo indistintamente e assolutamente e, per dire così, per regola; perché quasi tutte hanno distinzione e eccezione per la varietà delle circostanze, le quali non si possono fermare con una medesima misura: e queste distinzioni e eccezione non si trovano scritte in su' libri, ma bisogna le insegnì la discrezione“ (DE CAPRIO 1990: 47).

¹¹ О синонимији, као и о хендијадииону, који је бити чести облик синонимних спојева у италијанској књижевној традицији, у српскохрватској литератури в. поглавито Ковачевић, Милош. *Стилска и трамајска стилских фигура*. Београд: Јасен, 2015, 241–252; Ковачевић, Милош. *Стилске фигуре и књижевни џекси*. Београд: Требник, 1998, 173–183.

¹² С. Ђовине у својој докторској тези одређује ове парове као „једно од најкарактеристичнијих и највише коришћених стилских обележја италијанске поетске традиције, у тој мери да се у многим случајевима јавља као 'пуки неутрални знак припадности' одређеној књижевној *koine*“ (GIOVINE 2020: 226). Превод свих цитата из коришћене литературе је наш.

још од провансалске поезије, а потом и у сицилијанској песничкој школи, као и потоњим школама и традицијама, долчестилновизму и Дантеовој поезији.¹³ Но, ова стилема превасходно је стилско обележје Петраркиног *Канцонијера*, под утицајем свих претходних лирских традиција, како на пучком италијанском тако и оне провансалске, трубадурске (Sberlati 1994: 9). Као и остале фигуре стила које Петрарка наслеђује, и синонимни парови ће у таквој интертекстуалној игри имати своју функцију прилагођену књизи *Канцонијера* и његовом лексички сведеном систему. Та функција биће функција евоцирања и описа унутрашњих доживљаја који смирују динамичност садржаја (ANTONELLI 1992: 436). Поред тога, ови спојеви успостављају и ритмичност, неодвојиву од плана синтаксе, те је ова стилема од самог почетка и део синтаксичког устројства, као прецизно „синтаксичко таласање” (VIGI 1954: 6). Њихова функција се, пак, додатно обогађује и мења у италијанској књижевној традицији XV века. Један од најбољих примера био би канцонијер петраркистичког песника прве фазе такозваног „јеретичког”, односно непотпуног петраркизма, Матеа Марије Бојарда (Matteo Maria Boiardo), *Amorum libri tres*, из друге половине века. Ова стилема у Бојарда се користи знатно слободније у односу на претходну традицију, те више него да успостави ритмичност има маркиран положај, будући да аутор често за један од елемената ових парова бира неку ређу и експресивнију реч, или облик деминутива, а понекад се реч која код Петрарке стоји самостално удваја у синонимију (MENGALDO 1963: 226–234).

Управо таква, слободнија и садржају прилагођена употреба ове фигуре стила карактерише и Гвичардинијеве *Найомене*. Синонимни парови су у литератури о Гвичардинију већ уочени као ауторов типичан поступак, а у овој врсти прозе они добијају концептуалну вредност у његовом филозофско-етичком систему.¹⁴ Док у лирској традицији превасходно доминирају придевски парови, нимало случајно у *Найоменама*, у којима налазимо чак стотину девет синонимних спојева, преовлађују именички спојеви, и то

¹³ Уп. „Доминантна стилема гомилања придева, која је успешно усклађена у парове синонима – чији бих не тако мали степен реторичко-језичког утицаја трубадура желео да истакнем – предодређена је, стога, да умногоме утиче на италијанску лирику већ од првих њених сведочанстава” (SBERLATI 1994: 15) Синонимни парови веома су заступљени и у Дантеовој *Комедији*, уп. Russi, Valentina. *La dittologia nella Commedia di Dante*. Manziana (Roma): Vecchiarelli, 2021.

¹⁴ В. превасходно: Mengaldo, Pier Vincenzo. Tre studi su Guicciardini. Sulla figura della dittologia. Sergio Bozzola, Chiara De Caprio (yp.). *Dal Medioevo al Rinascimento*. Roma: Salerno editrice, 2019, 195–203. Испитујући афоризме са синонимском структуром, М. Ковачевић истиче да би синонимија била неспојива са захтевима афоризма и досетке, те и уопште њима сличне фрагментарне прозе. Но, њено место у афоризмима је могуће ако је реч о језичким јединицама „које имају парадигматску синонимску вриједност, али се та вриједност нужно преобраћа у несинонимску, најчешће ’антонимску’ на синтагматском плану” (Ковачевић 1998: 179). То није случај са синонимним паровима код Гвичардинија, а ни код Андрића, где су спојеви махом непотпуни, комплементарни синоними који своју пуну вредност добијају тек унутар текста и нису језичка поигравања, већ објашњавају и уједно проблематизују неке од појмова на којима се гради филозофски систем дела.

најчешће појмови прегнантни филозофском вредношћу који ван ауторовог система не би могли да се сматрају синонимима. Ево неколиких примера: *bello e buono* (лепо и добро), *oneste e ragionevole* (часне и разумне), *prudenza e virtù* (обазривост и врлина¹⁵), *netto e perfetto* (јасан и довршен/потпун). Како дати примери показују, чланови синонимних парова неретко ће бити повезани узрочно-последично, односом хипероним-хипоним, или, пак, хендијадионом. Тако се у наведеним примерима први спој, који призива антички идеал калокагатије (*καλοκάγαθος*), темељи на узрочно-последичној вези: лепо је само оно што је и добро. Други пример објашњава суштину Гвичардинијеве етичке мисли: часно је само оно што је разумом одређено (а разум и разборитост јесу основ филозофско-етичког система *Наймомена*). Обазривост и врлина, трећи понуђени пример, могли би се довести у однос хиперонима (врлина) и хипонима (обазривост), али и у хендијадиоински однос: врлина обазривости (*virtù della prudenza*).

Превод, који већ од наслова показује дубину анализе Гвичардинијеве мисли,¹⁶ доказује да је Андрић у потпуности препознао кључне елементе Гвичардинијевог језика и стила и њихов значај за остваривање ауторовог филозофског система, те се на њима при превођењу нарочито задржао у жељи да доследно пренесе и истакне њихову вредност. Наиме, преводилац је највећим делом доследан ауоровој комплексној синтакси, коју у ретким тренуцима „развија” паратаксом, када је фрагмент од једне периоде одвећ дуг да би се у преводу задржала јасноћа. Но, и такво развијање хипотаксе заправо је показатељ Андрићевог разумевања Гвичардинијеве поетике, чији је главни критеријум управо јасноћа. Још значајнији показатељ Андрићевог поимања и разумевања Гвичардинијеве прозе јесу поменуте синонимије. Наша анализа превода усредсређује се, стога, како је на почетку рада истакнуто, најпре на овај стилски елемент.

Наиме, не само да су синонимни парови доследно задржани и преведени, већ их преводилац каткад и сам ствара тамо где их у изворном тексту нема и тиме стилским преводилачким решењем релативизује и објашњава неке од појмова који би доследно преведени остали непотпуни. Томе сведочи напомена број 22, која у оригиналу гласи:

Quante volte si dice: se si fussi fatto o non fatto così, saria succeduta o non succeduta la tale cosa! che se fussi possibile vederne il paragone, si conoscerebbe simili opinioni essere false.

¹⁵ Андрић *virtù* преводи као способност, али ако на уму имамо други спој, *buoni e prudenti* (добри и обазриви), такође у односу хипероним-хипоним, можда је прецизније разумети именицу *virtù* као врлина.

¹⁶ Андрић у потпуности разуме да реч *ricordi* у Гвичардинијевом случају не може бити преведена као *сећање*, *усйомена* или *мемоари*, јер ништа од тога и није; стога на маргини записује себи „Видети у нем[ачком] или фр[анцуском] тексту право значење речи *Ricordi* (из наслова)” (Стипчевих 2003: 144) и долази до решења које у потпуности одговара идеји и намени дела што не подучава, нити је ризница сећања, већ указује и *найомиње*.

Из Андрићевог превода читамо:

Koliko puta човек каже: da se postupilo tako ili se nije postupilo tako, desilo bi se ili se ne bi desilo to i to! A kad bi човек mogao da sagleda i uporedi obe strane, uvideo bi kako su takva mišljenja pogrešna.

Преводилац остаје веран синтакси оригиналног текста, не нарушавајући тиме реченични ритам на језику превода. Но, још је знаковитије Андрићево стварање синонимног пара тамо где га у оригиналној напомени нема (*ga sailega u yūoregu* – ит. *vederne il paragone*). У примерку који је Андрић користио приликом превођења овај израз је подвучен и преводилац на маргинама записује разна решења: *за и њројив, га учини њробу, узео га њроцени све околносџи* (Стипчевић 1975: 13).¹⁷ Одабиром синонимног пара као преводилачког решења, напомена постаје још више „гвичардинијевска” од изворне, будући сачињена од неких од сталних и уједно семантички изузетно важних глагола Гвичардинијеве прозе за филозофску мисао фирентинског аутора (*considerare, paragonare*).¹⁸

У напомени број 26 Андрић, пак, разрешава Гвичардинијев хендијадиоин у виду синонимног пара, *sustanze e effetti*, који добија облик *сџварним добрима*, а као антоним паралелно постављене синтагме *формалним учџивосџима*, како преводи *cerimonie*:

Gli uomini doverrebono tenere molto più conto delle sustanze e effetti che delle cerimonie, e nondimeno è incredibile quanto la umanità e gratitudine di parole legghi comunemente ognuno; il che nasce che a ognuno pare meritare di essere stimato assai, e però si sdegna come gli pare che tu non ne tenga quello conto che si persuade meritare.

Људи би морали да воде много више рачуна о стварним добрима него о формалним учџивостима; па ипак, neverovatno је колико учџивост и љубазност у речима обавезују svakог uopšte. То долази отуд што свако сматра да заслужује високо поштовање и zamera ti kad primeti da ga ne uvažavaš onoliko koliko on smatra da zaslužuje.

Зависну реченицу *che intendono le cose bene* у 35. напомени Андрић удваја и глаголски и прилошки: *који њојџиуно схваџају и добро знају сџвари*:

Quanto è diversa la pratica dalla teorica! quanti sono che intendono le cose bene, che o non si ricordano o non sanno metterle in atto! E a chi fa così,

¹⁷ Професор Стипчевић објашњава, у случају друге напомене (бр. 70), да Андрић вешто избегава реч *paragone*, „која је у Гвичардинијево време живо била у језичкој свести зато што се такав камен користио за проверавање злата” (Стипчевић 1975: 24). Претпостављамо да је то случај и са наведеном напоменом и преводиоачевом одлуком да од израза створи синонимни пар.

¹⁸ А у сличном облику је налазимо и у прози *Знакова њоред њуџа: исџиџа и саџлега* (Андрић 1978: 231).

questa intelligenza è inutile; perché è come avere uno tesoro in una arca con obbligo di non potere mai trarlo fuori.

Koliko se razlikuje praksa od teorije! Koliko ima ljudi koji potpuno shvataju i dobro znaju stvari, ali ne umeju da ih izvedu ili ne pomišljaju na to. Takvima njihovo znanje ništa ne koristi. To je kao kad bi čoveku bilo dato čitavo blago, ali zatvoreno u kasi, i pod uslovom da ga nikad ne sme iz nje izvaditi.

У напомени 36 налазимо глаголско удвајање (*ийийуно ойравдату и извинити*) од Гвичардинијеве зависне реченице (*fanno la scusa tua capacissima*):

Chi attende a acquistare la grazia degli uomini, avvertisca, quando è richiesto, a non negare mai precisamente, ma dare risposte generali; perché a chi richiede, talvolta non gli accade poi l'opera tua, o sopravengono anche impedimenti che fanno la scusa tua capacissima. Senza che molti uomini sono grossi, e facilmente si lasciano aggirare con le parole in modo, che etiam non facendo tu quello che non volevi o non potevi fare, s'ha spesso con quella finezza di rispondere occasione di lasciare bene soddisfatto colui, al quale se da principio avessi negato, restava in ogni caso malcontento di te.

Ko teži da steče naklonost ljudi neka pazi na ovo: kad mu neko zatraži što god, neka nikad ne odbije jasno, odrečnim odgovorom, nego neka odgovori neodređeno, u opštim izrazima, jer možda onome koji te je molio neće docnije ni trebati tvoja usluga ili će nastupiti događaji koji će te potpuno opravdati i izviniti što mu nisi učinio po želji. Osim toga, mnogi su ljudi i priglupi i daju se lako rečima obmanuti; tako ćeš, i ne učinivši ono što nisi hteo ili nisi mogao da učiniš, imati često priliku da svojim veštım odgovorom zadovoljiš onoga koji bi inače, da si mu odmah dao odrečan odgovor, ostao nezadovoljan tobom.

Напомена број 71 још један је пример синонимних спојева којих у предлошку нема:

Se vedete andare a cammino la declinazione di una città, la mutazione di uno governo, lo augumento di uno imperio nuovo e altre cose simili – che qualche volta si veggono innanzi quasi certe – avvertite a non vi ingannare ne' tempi: perché e moti delle cose sono per sua natura e per diversi impedimenti molto più tardi che gli uomini non si immaginano, e lo ingannarti in questo ti può fare grandissimo danno: avvertiteci bene, ché è uno passo dove spesso si inciampa. Interviene anche el medesimo nelle cose private e particolari, ma molto più in queste pubbliche e universali, perché hanno, per essere maggiore mole, el moto suo più lento, e anche sono sottoposte a più accidenti.

Kad primetite da nastupa opadanje jedne zemlje, promena vlasti, širenje neke nove države, i slične stvari, koje se ponekad mogu predvideti kao izvesne, pazite da se ne prevarite u dužini vremena, jer se stvari po svojoj prirodi i usled raznih zapreka razvijaju mnogo sporije nego što ljudi zamišljaju. Prevariš li se u tome, možeš mnogo štetovati. Pazite dobro: na tome se mestu često posrće i greši. To se dešava i u ličnim i u privatnim stvarima, ali mnogo više u javnim i opštim, jer su one po svojoj suštini glomaznije, njihovo kretanje je sporije i više su podvržene igri slučaja.

Преводилац, поново зарад јасноће, повремено разбија хипотаксу, али задржава општи комплексан тон и структуру, а глагол *inciampra* претаче у глаголску синонимију *ѿосрђе* и *ѿреши*.

Таква је и напомена број 87:

Molti più sono e benefici che tu cavi da' parenti e dagli amici, de' quali né tu né loro si accorgono, che quelli che si conosce procedere da loro: perché rade volte accaggiono cose nelle quali t'abbia a servire dello aiuto loro, a comparazione di quelle che quotidianamente ti arreca el credersi che tu possa valerti a tua posta di loro.

Mного је већи број користи које имаš од рођака и пријатеља, а које не примећујеш ни ти ни они, него број оних за које се зна и види да долазе од њих; јер су ретки случајеви кад ти је потребно да се послужиш њиховом помоћи, а, напротив, svakodnevни они у којима ти помаже уверење да се њиховом помоћи можеš користити.

И у овом случају, превод верно прати реченичну структуру оригинала (као и оригинал, састоји се од једне хипотаксичке реченице која иде до трећег степена зависности), у типичном склопу у којему се мноштвом узрочних, последичних и осталих зависних реченица почетна тврдња разлаже и објашњава. Но, и овде имамо потпуно Андрићеву синонимију (*si conosce – зна и види*), којом превод напомене постаје јаснији, наглашавајући супротност између онога што се „не примећује” и значаја такве користи у односу на оно што је видљиво и конкретно.

У напомени број 165 од именица у асиндетској структури (*ogni diligenza, ogni arte*) преводилац ствара придевски синонимни пар (*брижљиво* и *вешито*):

Da uno canto pare che uno principe, uno padrone debba cognoscere meglio la natura de' sudditi e servidori suoi che alcuno altro; perché per necessità bisogna gli venghino per le mani molte voglie, disegni e andamenti loro: da altro, è tutto il contrario; perché con ogni altro negociano più apertamente, ma con questi usano ogni diligenza, ogni arte per palliare la natura e le fantasie loro.

S једне стране изгледа да би владалач или господар требало да познаје ђуд својих поданика и подчињених боље него ико, јер се пред њим откривају многе њихове жеље, планови и поступци. Па ипак је, с друге стране, посве обрнуто; јер они са сваким другим опште отвореније, док од њега брижљиво и вешто крију своју ђуд и своје помисли.

Напомена 210, која је уједно и једна од суштинских за разумевање Гвичардинијевог приступа форми ове кратке прозе, такође у преводу садржи придевски синонимни спој (*ѿразну* и *јалову*) којег у изворном тексту нема, а који је у паралелној и уједно антитетичној поставци са у изворном тексту присутним спојем *ѿромишљене* и *сажеише* (*digeste e stringate*):

Poco e buono, dice il proverbio: è impossibile che chi dice o scrive molte cose non vi metta di molta borra; ma le poche possono essere tutte bene digeste

e stringate; però sarebbe forse stao meglio scerre di questi Ricordi uno fiore che accumulare tante materia.

Umereno je dobro, kaže poslovica. Nemogućno je da onaj koji mnogo govori ili piše ne padne u praznu i jalovu opširnost, ali kraće stvari mogu biti promišljene i sažete. Stoga bi možda bolje bilo izvući iz ovih Napomena jedan izbor, umesto gomilati ovoliku građu.

Пример Андрићевог преводилачког поступка који следи јесте напомена коју у Фађијевом издању налазимо под бројем 234, а које нема у трећој и коначној редакцији *Напомена*:

Chi ha a comandare a altri non debbe avere troppa discrezione nel comandare; non dico che debba essere senza essa, ma la molta è nociva.

Ko je postavljen kao starešina nad drugim ne sme biti mnogo uzdržljiv i obazriv u zapovedanju; ne kažem da treba da je lišen obzira, ali suviše, škodi.

И у овом преводу се нимало случајно један од кључних појмова Гвичардинијевог филозофско-етичког система – *discrezione* – претвара у придевски синонимни пар: *уздржљив и обазрив*, што су такође придеви типични за својеврсни морализам *Напомена*.¹⁹ Преводилац се одлучује за придевски синонимни спој након што је размотрио варијанту које налазимо изнад превода, *имајти мно҃о обзира* (СТИПЧЕВИЋ 1975: 49), којом се с правом не задовољава, будући да је лексема *discrezione* знатно свеобухватнија, прегнантна значењима и суштинска за разумевање мисли фирентинског аутора.

У 310. напомени Фађијевог издања именичка структура *sanza proposito* постаје у преводу синонимија *без сврхе и смисла*:

Guardatevi da tutto quello che vi può nuocere e non giovare; però né in assenza né in presenza di altri non dite mai senza profitto o necessità cose che gli dispiaccino; perché è pazzia farsi inimici senza proposito; e ve lo ricordo, perché quasi ognuno erra in questa leggerezza.

Čuvajte se svega onog što može da vam bude od štete a ne od pomoći; stoga nemojte nikad bez koristi i potrebe govoriti ljudima, ni u lice ni iza leđa, stvari koje im mogu biti neprijatne. Jer je ludo stvarati sebi neprijatelje bez svrhe i smisla. Skrećem vam pažnju na to, jer u tome gotovo svaki lakomisleno greši.

У напомени број 330 не само да Андрић ствара синонимије (*їомаже и унаїпређује; сузбија или сїречава*), већ кроз њих задржава и паралелизам изворног текста (*favorire; sfavorire*):

Dico, che uno buono cittadino e amatore della patria non solo debbe trattenersi col tiranno per sua sicurtà, perché è in periculo quando è avuto a

¹⁹ А у сличном облику се налазе и у *Знаковима: ћуїљив и уздржљив* (Андрић 1978: 164).

sospetto, ma ancora per beneficio della patria, perché governandosi così, gli viene occasione co' consigli e con le opere di favorire molto beni e di sfavorire molti mali: e questi che gli biasimano sono pazzi, perché starebbe fresca la città e loro se il tiranno non avessi intorno altro che tristi!

Tvrdim da dobar građanin, koji voli svoju otadžbinu, treba da održava vezu sa tiraninom ne samo zbog svoje lične sigurnosti, jer bi došao u opasnost kad bi u njega posumnjali, nego i u interesu otadžbine. Jer, postupajući tako ima prilike da savetom i delom pomaže i unapređuje mnoge dobre stvari a da suzbija ili sprečava mnoge zle. A oni koji mu to zameraju ljudi su, jer rđavo bi prošla i otadžbina i oni zajedno s njom kad tiranin ne bi imao oko sebe druge ljude osim nevaljalaca.

Из властите комплексности и истанчаног промишљања језика и стила и сложене, дијалектичке мисли, а превасходно из нарочите филолошке и филозофске посвећености преводу фрагмената фирентинског аутора, произлази, према нашем мишљењу, да Иво Андрић у Гвичардинију проналази себи крајње блиског мислиоца. Обојица стварају у доба превирања и криза, обојица крећу путем дипломатије који паралелно прати њихово стваралаштво, а искуства која у таквом контексту, поглавито у тренуцима кризе, при бројним дипломатским путовањима и сусретима стичу јесу идеална позиција за промишљање историје и човекове природе, и свог времена и шире. Историјска стварност обојици је главни предмет промишљања и стваралаштва – код Гвичардинија она и задобија форму историографске и моралистичке прозе, а код Андрића форму романа, приповетки и такође кратких моралистичких, али и лирских записа. На концу, обојица у својим филозофским системима и поетикама полазе од изузетака и појединачног које тек онда води до могућности општег и универзалног. Можда управо због овакве интелектуалне блискости Андрић жели да с текстом *Најомена* упозна и југословенску публику. Нимало случајно превод настаје у годинама једне од највећих криза XX века: у јеку светске кризе чује се глас аутора који сазрева такође у доба историјске кризе XVI века на Апенинском полуострву.²⁰ Даље, није искључено да управо у периоду посвећеном преводу *Најомена* Андрић промишља и форму своје фрагментарне филозофско-моралистичке прозе, *Знакова њоред њуша*, коју, као и Гвичардини, пише читавог живота,²¹ такође најпре у виду записа на маргинама што у постепеном раду добијају форму органске целине књиге, а објављени су постхумно, 1976. године. Управо су формални и језичко-стилски одабири и овде кључни за разумевање идеје која је уткана у *Знакове*. С друге стране, стилема која у нашој анализи превода има средишње место – синонимни парови –

²⁰ Силазак француског краља Шарла VIII 1494. године, чувена Пљачка Рима (*Sacco di Roma*) 1527., која се непосредно тичала и Гвичардинија, пад и поновни успон Медичијевих, почетак Противреформације, да поменемо тек неке од кључних догађаја.

²¹ Аутор истиче да *Знакови* настају почев од његове осамнаесте године, премда први датирани фрагменти потичу из 1929. године (Андрић 1978: 571).

карактеристичан је стилски поступак и у *Знаковима ѿред ѿуѿа*.²² Како су синонимије у својој дводелној структури, пак, уско повезане и са синтаксичким планом, јер реченици дају нарочиту ритмичност, управо су таква „таласања” кључна и у постизању Андрићеве „смирене реченице”, како је одређује Пјер Јакобсен (1981: 436–437). Ритам и сложеност у историјама књижевности већ познате „андрићевске реченице”, главног модела југословенске књижевности након Другог светског рата, можда су, дакле, донекле попримили ритам и сложеност Гвичардинијевих реченица.²³ Директан сусрет с Гвичардинијевом прозом *Најомена* могао је, стога, имати удела у формирању филозофског система, форме, језика и стила Андрићевих „лирских минијатура”, како одређује своје *Знакове* (Јандрић 1982: 165). Но, питање односа Иве Андрића и његовог филозофско-моралистичког система према првом класичном моралисти, како је у литератури одређен, Франческу Гвичардинију, као и последњем класичном моралисти, Ђакому Леопардију, којег је целог живота читао, остаје тема неких даљих, будућих истраживања.

ИЗВОРИ

АНДРИЋ, ИВО. *Знакови ѿред ѿуѿа*. Сарајево: Свјетлост, 1978.

СТИПЧЕВИЋ, НИКША. *Андрићев Гвичардини*. Београд: Задужбина Иве Андрића, 1975.

*

GUICCIARDINI, FRANCESCO. *Ricordi*. Vincenzo De Caprio (ур.). Roma: Salerno editrice, 1990.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ВОЈВОДИЋ МИТРОВИЋ, ВЕСНА. Сентенциозност у Андрићевим *Знаковима ѿред ѿуѿа*.

Бранко Тошовић (ур.). *Андрићеве Знакове. Andrićs Zeichen*. Institut für Slawistik der Karl-Franzens Universität Graz, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Свет књиге, 2016: 507–513.

ЈАКОБСЕН, ПЕР. Организација реченица код Иве Андрића. Драган Недељковић (ур.).

Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе. Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 1981, 431–437.

²² Још 1981. године Рајнхард Лауер је бинарне комбинације уочио као карактеристичан поступак у Андрићевом прози и испитао их у тексту *Проклеће авлије*, у којој налази чак 1100 оваквих парова (ЛАУЕР 1981: 122). Унутар ових парова Лауер издваја и хендијадион, којему, како смо видели, и Гвичардини неретко прибегава. Само у првих педесет страна *Знакова* издвојили смо чак 52 синонимна споја, који су такође неретко у узрочно-последичном односу, или односу хипонима и хиперонима, а често граде и хендијадионске везе. У фусотама смо при анализи превода већ истакли и неке синонимије које Андрић ствара у преводу, а налазимо их у готово истоветном облику и у *Знаковима*.

²³ Свакако отворено остаје питања утицаја и осталих језика које је Андрић познавао, преваходно немачког, али и француског, на реченичну структуру његовог књижевног језика.

- ЈАНДРИЋ, Љубо. *Са Ивом Андрићем (групо проширено и допунљено издање)*. Сарајево: ИРО „Веселин Малеша”, ОО Издавачка Дјелатност, 1982.
- ЈЕРЕМИЋ, М. Драган. Иво Андрић као моралиста. Драган Недељковић (ур.). *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 1981, 559–587.
- ЈУРИШИЋ, Шимун. Талијанске теме Иве Андрића. Драган Недељковић (ур.). *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 1981, 689–698.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Поетска функција афоризама са синонимском структуром. Милош Ковачевић (ур.). *Стилске фијуре и књижевни текстови*. Београд: Требник, 1998, 173–183.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Хендијадис. Милош Ковачевић (ур.). *Стилистика и драматика стилских фијура*. Београд: Јасен, 2015, 241–252.
- ЛАУЕР, Рајнхард. Карактеристичан стилски поступак у прози Иве Андрића. Драган Недељковић (ур.). *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 1981, 121–128.
- МАРТЕНС, Михаел. *У пожару својова. Иво Андрић – један европски животић*. Београд: Лагуна, 2020.
- МАТУЉА, Сандор. Од Италије до Југославије: забелешке о једном од Андрићевих путовања. *Свеске задужбине Иве Андрића* св. 18 (2001): 193–236.
- СЕКВИ, Ерос. Андрић, Италија и Италијани. Војислав Ђурић (ур.). *Иво Андрић*. Београд: Институт за теорију књижевности и уметности, 1962, 287–299.
- *
- ANTONELLI, Roberto. *Rerum vulgarium fragmenta di Francesco Petrarca*. A. Asor Rosa (ур.). *Letteratura italiana. Le opere*. vol. I. Torino: Einaudi, 1992, 379–471: 436.
- BARBI, Michele. *Per una compiuta edizione dei «Ricordi politici e civili» del Guicciardini*. Michele Barbi (ур.). *La nuova filologia e l'edizione dei nostri scrittori da Dante al Manzoni*. Firenze: Sansoni, 1938, 126–160.
- BIGI, Emilio. *Alcuni aspetti dello stile del Petrarca*. Emilio Bigi (ур.). *Dal Petrarca al Leopardi: studi di stilistica storica*, Milano: Ricciardi, 1954, 6–9.
- MENGALDO, Pier Vincenzo. *La lingua del Boiardo lirico*. Firenze: Olschki, 1963.
- GIOVINE, Sara. *Così vien poetando l'Ariosto: strutture sintattiche e strategie retoriche nell'Orlando Furioso di Ludovico Ariosto*. Firenze: Franco Cesati Editore, 2020.
- ZANATO, Tiziano. *Qualche messa a punto dei «Ricordi» guicciardiniani*. *Giornale storico della letteratura italiana* CLXXXVI (2009): 352–429.
- MENGALDO, Pier Vincenzo. *Tre studi su Guicciardini. Sulla figura della dittologia*. Sergio Bozzola, Chiara De Caprio (ур.). *Dal Medioevo al Rinascimento*. Roma: Salerno editrice, 2019, 195–203.
- QUONDAM, Amedeo. *Forma del vivere: l'etica del gentiluomo e i moralisti italiani*. Bologna: Il Mulino, 2010.
- RUSSI, Valentina. *La dittologia nella Commedia di Dante*. Manziana (Roma): Vecchiarelli, 2021.

- SBERLATI, FRANCESCO. Sulla dittologia aggettivale nel Canzoniere. Per una storia dell'aggettivazione lirica. *Studi italiani*, 12 (1994): 5–69.
- SPONGANO, RAFFAELE. I “Ricordi” del Guicciardini. *L'approdo – rivista trimestrale di lettere ed arti* gennaio-marzo (1952): 12–14.
- SCARANO, EMANUELE. Le redazioni dei “Ricordi”. Emanuele Scarano (yp.). *La ragione e le cose: tre studi su Guicciardini*. Pisa: ETS, 1980, 89–178.
- FUBINI, MARIO. Le quattro redazioni dei Ricordi del Guicciardini: contributo allo studio della formazione del linguaggio e dello stile guicciardiniano. Mario Fubini (yp.). *Studi sulla letteratura del Rinascimento*. Firenze: La Nuova Italia, 1971, 126–177.
- FUBINI, MARIO. La ricerca stilistica nell'opera di Guicciardini. Mario Fubini (yp.). *Società e forme letterarie. Dalle origini alla fine del Cinquecento*. Milano: Zanichelli, 1998, 1303–1307.

Nataša Gavrilović

MORE ON ANDRIĆ'S TRANSLATION OF GUICCIARDINI'S *RICORDI*

Summary

The Yugoslavian Nobel laureate Ivo Andrić, an author with strong ties to Italian literature and culture, has left indelible traces and testimonies of his both direct and indirect encounters with the Apennine Peninsula, during his diplomatic voyages and in his many readings of Italian authors. Arguably the most important of these encounters is the translation of Guicciardini's *Ricordi*, not finished and published posthumously by Nikša Stipčević. Analysis of Andrić's translation in terms of language, style and precision, while also taking into account his preparatory notes and readings, shows the translator's profound interest in and in-depth examination of Guicciardini's philosophical, ethical and political thought.

Namely, the main principle of the Florentine's “poetics” is clarity of thought, which naturally implies clarity of language and style. Therefore, Guicciardini's complex syntax, i.e. periods including many dependent clauses, is the embodiment of equally complex thought, dialectic and problematizing, of his philosophical-ethical system. Furthermore, another stylistic device is used by Guicciardini to problematize and relativize his fragments and therefore the system beyond them – synonymic pairs (*dittologie*). This device is typical of the Italian lyric tradition from its origin, where it has an expressive and rhythmical role, mostly formed by adjectives. In his prose, Guicciardini assigns this figure another, philosophical value, crucial to his philosophical-ethical system. In the bibliography on Guicciardini's language and style, *dittologie* have already been identified as one of the distinctive characteristics of his work (the most important studies on this subject being the ones by Pier Vincenzo Mengaldo). Just as syntactic complexity reflects complexity of thought on which every fragment is based, where exceptions are even more important than “rules,” the role of these pairs is to relativize every concept, by

adding another synonym that completes it and gives it another meaning (one of the most famous examples from *Ricordi*, on which Guicciardini's entire ethics is based, is *onore e utile*, honour and utility).

The present paper focuses primarily on analyzing this stylistic figure in the translation, since it seems that Andrić fully realized its particular role in *Ricordi's* system. Namely, not only did he translate the pairs whenever they appeared in the original, but he himself also created a number of them where he thought that one word wasn't enough to explain some of Guicciardini's complex concepts.

Moreover, this device, used in Guicciardini's manner became a typical feature of Andrić's own prose, especially in his fragmentary short prose, *Signs by the Roadside*, to which he dedicated his entire life. Not typical of the Serbo-Croatian literary tradition, synonymic pairs may be a trace of Andrić's encounter with Guicciardini's prose and they may have also contributed to the calm rhythm of the famous "Andrićesque phrase," the main literary model for Yugoslavian literature after the Second World War.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
natasa.gavrilovic@fil.bg.ac.rs

Примљен: 16. јуна 2023. године
Прихваћен за штампу августа 2023. године